

10 דקות של עיון - מועדי אייר

פרק ז: מעמדם ההלכתי של כיבושי צה"ל - חלק

ראשון

הרב ישי אנגלמן

ברוכים הבאים להמשך הלימוד במסגרת עשר דקות של עיון למועדי אייר. בשני הפרקים הבאים נעסוק במעמדם ההלכתי של כיבושי צה"ל, האם מעמדם ההלכתי של השטחים שנכבשו על ידי צה"ל השתנה מבחינת ההלכות של המצוות התלויות בארץ. כדי להבין בעצם את השאלה שאנחנו רוצים לברר, צריך להקדים כמה מושגי יסוד. כשאנחנו דנים במקורות ההלכתיים של קדושת ארץ ישראל, צריך להבחין בין שלושה סוגים של קדושות. האחת היא זו שמכונה קדושה ראשונה, קדושה שנובעת מכיבוש הארץ על ידי עולי מצרים בזמן יהושע, וקדושה זו, כך פסק הרמב"ם בהלכות תרומות (א, ה) בטלה עם גלות בבל. בסוגריים נזכיר את דברי הרמב"ם הידועים בהלכות בית הבחירה (ו, טז), לשיטתו דווקא קדושת הארץ בטלה עם גלות בבל, אך הקדושה המיוחדת של המקדש ולדעת הרמב"ם גם של ירושלים, לא בטלה לעולם.

קדושה שנייה היא הקדושה שנובעת מהחזקת הארץ על ידי עולי בבל בזמן עזרא, היא מכונה קדושה שנייה, ולדעת הרמב"ם - קדושה זו לא בטלה (שם). במסגרת שלנו לא נוכל לעסוק בשאלה מדוע לדעת הרמב"ם קדושה ראשונה בטלה וקדושה שנייה לא, מה שחשוב לענייננו הוא שבאופן עקרוני קדושה ראשונה, קדושת עולי מצרים, מתייחסת לשטחים רחבים יותר של ארץ ישראל, כאשר התפיסה המקובלת היא לזהות את הגבולות של קדושת עולי מצרים עם גבולות הארץ בפרשיית מסעי. אני אומר התפיסה המקובלת, כיוון שיש שיטה פחות ידועה, שיש לה תימוכין חזקים מאוד, וכתב עליה בהרחבה מאמר חשוב ויסודי הרב שמואל אריאל בכתב העת 'אסיף' (כרך ג), ולפיה הגבולות ההלכתיים של הארץ לגבי מצוות התלויות בארץ לא תלויות בגבולות של פרשת מסעי, שאינם כוללים את החלק הדרומי במדינת ישראל כיום, אלא הם גבולות ההבטחה של ברית בין הבתרים.

מכל מקום, זוהי ההבחנה הבסיסית בין קדושה ראשונה לקדושה שנייה. שתי הקדושות הללו, תלויות בקשר הממשי של עם ישראל עם הארץ. קדושה ראשונה נבעה מהכיבוש והריבונות של עם ישראל על הארץ, וזו כנראה גם הסיבה מדוע עם ישראל לא התחייב במצוות רבות מהמצוות התלויות בארץ עד שסיימו לכבוש ולחלק את הארץ, ו"ד שנה לאחר הכניסה אליה (ראו לדוגמא כתובות כה, א). כך מובא בשם ר' חיים מבריסק בספר חידושי הגר"ח לבבא בתרא פא, א: "לא נתקדשה ולא נעשית ארץ ישראל לענין מצות התלויות בארץ, עד שנכבשה ונתקיימה בה חלות של ירושה וישיבה". אמנם בקדושה השנייה לא היה כיבוש ולא הייתה ריבונות, אבל הרמב"ם מסביר ששם הקדושה מבוססת על המושג של 'חזקה', שלא ניכנס במסגרת הזו לדון בהבנתו המדויקת. אבל יש

כל הזכויות שמורות

מקורות רבים, לא רק אגדיים אלא גם הלכתיים, לכך שיש בארץ ישראל גם קדושה קבועה, שלא תלויה בשאלה האם הקדושה הראשונה או השנייה בטלה. לדוגמה, הרמב"ם פוסק שסמיכת זקנים נעשית דווקא בארץ ישראל, ולעניין זה – למרות שקדושה ראשונה, קדושת עולי מצרים, בטלה – "כל ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה". הגבולות של עולי מצרים הם הגבולות העקרוניים של ארץ ישראל, ולגבי עניינים הלכתיים מסוימים אין צורך בדיני הקדושה במובן המלא שלהם, ולגביהם יש לגבולות עולי מצרים רלוונטיות, למרות שקדושה ראשונה בטלה. החזון איש (ערלה א, יא) מסביר שכך צריך להתייחס גם למצוות שמבואר בגמרא שהתחייבו בהן מיד עם כניסת עם ישראל לארץ, גם לפני י"ד שנה של כיבוש וחלוקה (כמו חלה, ראו בגמרא בכתובות שם): מצווה זו לא תלויה בכך שהארץ תתקדש בפועל על ידי הכיבוש, אלא היא נובעת מהקדושה העקרונית הראשונה של ארץ ישראל.

לפני שניכנס לתוך הדיון שלנו, בנוגע לכיבושי צה"ל, חשוב להכיר מושג נוסף, והוא המושג של 'ביאת כולכם'. בגמרא בכתובות (שם) מבואר שהחיוב במצוות חלה מותנה בקיומו בפועל של עם ישראל כולו, ומסתבר שהכוונה ל'רובו', בארץ, ולדעת הרמב"ם (תרומות א, כו) גם החיוב מדאורייתא בתרומות ומעשרות מותנה ב'ביאת כולכם'. לכן לדעת הרמב"ם, בזמן הזה, למרות שקדושה שנייה לא בטלה, החיוב בתרומות ומעשרות אפילו בתוך גבולות עולי בבל הוא מדרבנן בלבד.

עכשיו, אנחנו יכולים להבין יותר מה בעצם אנחנו באים לבחון ביחס למעמדם ההלכתי של כיבושי צה"ל: כיוון שההלכה היא שקדושה ראשונה בטלה, וקדושה שנייה לא בטלה, השאלה הבסיסית ביותר היא האם כיבושי צה"ל יכולים לגרום להחזרת הקדושה למקומות הכלולים בגבולות עולי מצרים, מהם בטלה הקדושה עם גלות בבל, מקומות שלא כלולים בתוך הגבולות של עולי בבל בקדושה השנייה. למשל, הגבול הצפוני של עולי בבל הוא באזור כזיב של היום, ויש חלקים בצפון מדינת ישראל שלנו, שאינם כלולים בו. האם כיבוש צה"ל והעובדה שכיום האזור הוא חלק ממדינת ישראל, גורם להחזרת הקדושה למקומות אלו?

אפשר לצעוד צעד אחד קדימה ולשאל האם יכול להיות שגם מקומות שאינם כלולים בגבולות עולי מצרים, יתקדשו על ידי צה"ל וגבולות ומדינת ישראל. הרמב"ם בהלכות תרומות שם (הלכה ב) מדבר על האפשרות של כיבוש רבים גם מחוץ לגבולות עולי מצרים. לפי התפיסה המקובלת, החלק הדרומי של מדינת ישראל כיום, ויש מחלוקת שלא ניכנס אליה כאן היכן בדיוק עובר הגבול, הוא מחוץ לגבולות פרשת מסעי ולכן גם לא התקדש בקדושה ראשונה. האם ייתכן שכיבוש צה"ל יגרום לשינוי המעמד ההלכתי של הערבה הדרומית ואילת?

השאלה המרכזית שעומדת בבסיס הדיון שלנו, היא האם החלת הקדושה על ארץ ישראל, לענייני מצוות התלויות בארץ, היא סוג של פעולה דתית-הלכתית, פעולת הקדשה, מעין טקס מוגדר שבו מחליטים לקדש את הארץ, או שקדושת הארץ היא תוצאה טבעית, דבר שקורה ממילא, מעצם העובדה המציאותית שעם ישראל נמצא בארץ, שולט בארץ בצורה ריבונית. לשאלה הזו יש מעט מקורות בראשונים, ופוסקי הדורות האחרונים דייקו ממקורות שונים כדי לנסות להכריע לגבי השאלות שהעלנו.

האפשרות שיש צורך בפעולת הקדשה ננקטה על ידי החזון איש באחד המקומות בהם הוא דן בסוגייה, בהלכות ערלה (א, יא). דברי החזון איש קשורים לגמרא במסכת ערכין (לב, ב) העוסקת בקדושה המיוחדת שיש לבתי ערי חומה בארץ ישראל, ולשון הגמרא שם היא שבזמן עליית עזרא קידשו את בתי ערי החומה המנויים במשנה שם. רש"י שם (ד"ה וקידשום) מסביר שהקדשת ערי חומה זהה לתהליך ההקדשה המפורט במסכת שבועות (טז, א) כאשר רוצים להרחיב את קדושת ירושלים. מעניין שבגמרא עצמה במסכת שבועות כותב רש"י ש"לא פירש לי במה מקודשים ערי ארץ ישראל", זאת אומרת, רש"י אומר שהוא לא יודע כיצד מקדשים בתי ערי חומה, בניגוד לדבריו במסכת ערכין, ובאמת, הטורי אבן במסכת מגילה (י, א ד"ה מצאו אלו) טוען שכל התהליך שמבואר במסכת שבועות הכולל תהלוכה של בית דין עם שני קרבנות תודה ועוד שייר דווקא לגבי ירושלים, אך קדושת בתי ערי חומה נעשית על ידי כך שבית דין מקדשים את הערים בפה, ממש כמו שמקדישים חפץ. החזון איש (הנ"ל) מביא את הדברים הללו של הטורי אבן, וכותב מדעת עצמו, בסברה, שכמו שבתי ערי חומה זקוקים להקדשה בפה, "ה"ה ארץ ישראל כולה".

אפשר לדייק גם מתוך דברי התוספות במסכת יבמות (פב, ב ד"ה ירושה) שקדושת ארץ ישראל תלויה בפעולה מודעת של הקדשה. תוספות מסבירים שיטה שמובאת בירושלמי שביעית (ו, א) שבזמן עליית עזרא לא היו חייבים מעיקר הדין במצוות התלויות בארץ, אלא 'מאליהן קיבלו עליהם את המעשרות', ומשמע שהדבר היה נתון לבחירתם. באחד מההסברים של התוספות לירושלמי הזה הם מסבירים שכיוון שקדושה ראשונה של הארץ בטלה, הייתה לעולי בבל בזמן עזרא האפשרות לבחור האם לקדש את הארץ ואילו מקומות לקדש, ומשמע שקדושת הארץ לא חלה ממילא, אלא תלויה בפעולת הקדשה. המהרי"ט (א, כה) מביא את הדברים הללו של התוספות וחולק עליהם בתוקף: "הואיל וכבר כבשו והחזיקו, ועומדות היו רגליהם בשערי ירושלים, ממילא כבר נתחייבה מדבר תורה...". לשיטת המהרי"ט, אם כן, הקדושה חלה ממילא, עם התוצאה של הכיבוש וההחזקה בארץ. יש מקום לומר שגם תוספות לא דיברו אלא ביחס לקדושת עזרא, שם באמת כפי שהזכרנו, לא היה כיבוש ולא הייתה ריבונות, ואולי דווקא שם קדושת הארץ היתה תלויה בפעולת הקדשה, אך במקום בו יש כיבוש וריבונות ציבורית, אולי גם תוספות מודים שהקדושה חלה ממילא.

נסיים את החלק הזה בדיון בדברים מסתברים מאוד של ר' דוד רפפורט, בספרו 'מקדש דוד' (תרומות סימן ז). המקדש דוד טוען שצריך לחלק בין ארץ ישראל עצמה, מה שנמצא בתוך גבולות עולי מצרים, לבין הרחבת ארץ ישראל ע"י כיבוש רבים. ארץ ישראל המקורית הרי כבר בעצם קדושה, וכפי שהזכרנו לעיל שגם מבחינה הלכתית יש משמעות לקדושת ארץ ישראל גם בלי קשר לכיבוש בפועל, אלא שלגבי מצוות התלויות בארץ יש תנאי של כיבוש אך אין צורך בפעולת הקדשה. אם רוצים להרחיב את קדושת ארץ ישראל למקומות נוספים על פי ההלכה של 'כיבוש רבים', כבר לא מספיק כיבוש בעלמא אלא יש צורך בפעולה הלכתית של הקדשה.

בפרק הבא נרחיב ונעמיק יותר בנושא, דרך שיטת הרמב"ם.